

DVOJÍ ŽIVOT HISTORICKÉ ANTROPOLOGIE INTERDISCIPLINÁRNÍ (NE)POROZUMĚNÍ MEZI HISTORIKY, SOCIOLOGY A SOCIÁLNÍMI ANTROPOLOGY

Zdeněk R. Nešpor

The Double Life of Historical Anthropology. Interdisciplinary (Mis)Understanding between Historians, Sociologists and Social Anthropologists

Since 1989 modern western methodological approaches, including historical anthropology, have been adopted in Czech academic circles, both spontaneously (among historians) and in institutionalised form (the case of ethnology). Very often, however, historical anthropology has been taken up only as an external label that has not meant any real change in research methods. This has simply encouraged the replication of the formal and informal ties and institutions inside the academic community that originated in the period of "normalisation" and that undermine the possibility of the real transformation of our academic environment. The author therefore attempts to distinguish in terms of both theory and method between two types of "historical anthropology": chronologically the first type has been closer to historical sociology (and directed in its way to the history of mentalities), while the second drew inspiration from social anthropology and led towards micro-history. In the Czech environment the ethnologists are closer to the first and the historians to the second, but often without either group being aware of the fundamental difference between the two types.

Požadavek široké interdisciplinární spolupráce a multidisciplinárního sdílení teoretických a metodických východisek se stal v poslední třetině 20. století jedním z klíčových normativů vědecké práce stejně jako evergreenem grantových a výzkumných návrhů. Nemenšího rozšíření dosáhla hned po druhé světové válce snaha o „zvědečtění“, resp. „zempiričtění“ ve smyslu práce s „tvrdými daty“, a posun směrem ke kvantitativním analýzám v případě společensko-vědních a humanitních disciplín, později vystřídána úsilím o jejich „antropologizaci“. Na

prvním místě se to týkalo historiografie a etnologie, aniž však ostatní humanitní a sociální vědy zůstaly zcela stranou. V českém akademickém prostředí, těžce postiženém obdobím normalizace, vedoucím k dogmatickému ideologismu některých vědců a k restrikci zahraničních styků a v řadě případů vědecké práce jako takové u těch ostatních, došlo k masivnímu nárůstu těchto tendencí po roce 1989. Avšak tím, že začala být narychlo „doháněna“ mezinárodní badatelská obec, jejich projevy se staly mnohem zřejmější a výraznější. Záměrně říkám projevy, neboť na tomto místě bych chtěl zdůraznit poměrně zásadní diferenci mezi „substancí“ a „formou“, jíž jsme v každodenním vědeckém provozu nejen svědky, ale i účastníky. Polistopadové posuny českého akademického prostředí, nebo alespoň pokusy o transformaci, totiž mnohdy jaksí jen „v malém“ opakuji vývojové tendence západního vědeckého myšlení a tamní interdiskurzivní nejasnosti i vyložená nedorozumění a omyly. Právě proto je třeba se ptát, jaké výsledky doposud přinesla deklarovaná interdisciplinarita a především uplatňování antropologické perspektivy v historické práci? Je však třeba mít na zřeteli, že výkladový kontext nebyl ani na Západě neměnný, a právě vymezení „historické antropologie“ je tu příkladem *par excellence*.

Platí sice, že v poslední době se u nás začíná šířeji diskutovat o teoretickém a metodickém vývoji západního dějepiscetví a o jeho interdisciplinárních přesazích, což je jistě pozitivní. Méně šťastná je ale skutečnost, že většina těchto diskusí se stále ještě opírá o nedostatečné znalosti nejen v rovině faktografické (ta se dá dohnat nejrychleji), nýbrž především v rovině metodické, úzce související právě s interdisciplinárními přesahy a v neposlední řadě se znalostí kontextuálního vývoje západoevropského a amerického myšlení druhé poloviny 20. století.¹ Byť je to obtížné, musíme si uvědomit, že třeba (polemický) obdiv E. Troeltsche² a dalších náboženských historiků a sociologů k socialismu, nebo dokonce k marxismu, stejně jako marxistická orientace prakticky všech progresivních historiků, ale i dalších badatelů v sociálních vědách³ po druhé světové válce, abych použil ten nejvýznamnější příklad, měla pro své aktéry zcela jiný význam, než přihlášení se k marxismu v jeho reálně-socialistické, „normalizované“ podobě. Nadto se bohužel zdá, že zatímco horliví normalizátoři si tuto skutečnost uvědomili, mnozí současní

„marxisto-bijci“ naneštěstí nikoli, neboť jen tak lze rozumět jejich polemikám s tímto údajným marxismem.

Protože podrobnému popisu vývojové dynamiky historické antropologie jako pojmu, (pod/mezi)oboru v interdisciplinární perspektivě, jsem se již v poslední době věnoval jinde,⁴ stejně jako její recepci v českém akademickém prostředí,⁵ rád bych na tomto místě zaměřil pozornost především na mezioborové přijímání těchto teoretických a metodických požadavků a jejich posunů. Jen stručně bych tedy chtěl nastínit přinejmenším „dvojitý život“ historické antropologie v kontextu vývoje moderního dějepiscetví po druhé světové válce, abych potom mohl řešit otázku recepce historicko-antropologické perspektivy dalšími příbuznými obory, a konečně tuto problematiku přiblížit v rámci vývoje českého akademického prostředí především historického a etnologického, po listopadu 1989.

„Dvojitý život“ historické antropologie

Zdánlivě paradoxně vzhledem k módnosti tohoto označení neexistuje na otázku po podstatě, teoretickém a metodickém vymezení historické antropologie jednoduchá a především jednoznačná odpověď. Bezmála každý z historiků hlásících se k této perspektivě si totiž v jejím základu představuje něco trochu jiného, takže větší shoda panuje jen v tom, proti čemu se historicko-antropologická perspektiva obrací a jaká jsou její paradigmatická díla nebo autoři.⁶ Badatelské perspektivy, jejichž dekonstrukcí měla/má historická antropologie být, jsou především tradiční, „událostní“ dějepiscetví, ale také pozdější „mentalistická“ historiografie představovaná zejména francouzskou školou Annales. Abychom pochopili, za jakých podmínek a v jakém kontextu došlo ke konstituci historické antropologie, stejně jako k jejímu dalšímu vývoji, je třeba alespoň stručně přiblížit tato negativní vymezení.

Vůči „nemetodologičnosti“ a hledání „jak to vlastně bylo“ klasického historismu se již v 19. století začala vymezovat rodící se sociologie, a to již v dílech A. Comta a K. Marxe. Tento posun v německém prostředí vyústil ve známý spor o dílo K. Lamprecha, jenž se spekulativní cestou pokusil o nalezení nadindividuálních a neměnných vývojových procesů. Lamprechtova metoda byla sice záhy

1 Ke shodnému závěru došla například MARIE KOLDINSKÁ, *Mezi strážlivostí a dramatickostí. K literárním, psychohistorickým a filozofickým rovinám tvorby Josefa Janáčka*, Kuděj 2003, č. 2, s. 84. Právě tento problém ostatně tvoří klíčový bod v současnosti probíhající, nikoli zcela korektní a neosobní diskuse českých historiků o odsunu/vyhnání sudetských Němců a o úloze (morálního) hodnocení v historiografii vůbec.

2 Srov. např. ERNST TROELTSCH, *The Social Teaching of the Christian Churches*, Louisville 1992, s. 1002-1004.

3 Americký sociolog náboženství P. L. Berger tu je příkladem *par excellence*. Hodnotově negativní konzervatismus mu přitom, přes jeho partikulární aplikaci marxistické perspektivy, přisoudil např. ALEŠ SEKOT, *Sociologie náboženství*, Praha 1985, s. 343.

4 ZDENĚK R. NEŠPOR, JAN HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepiscetví, sociologie a sociální antropologie*, Kuděj 2004, č. 1, s. 61-81.

5 ZDENĚK R. NEŠPOR, MAREK JAKOUBEK, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Diskusní příspěvek*, Český lid 91/2004, č. 1, s. 53-79; ZDENĚK R. NEŠPOR, *Antropologie a migrační studia z perspektivy výzkumu hodnot*, in: III. Antropologické symposium, (edd.) Ivo T. Budíl, Zoja Horáková, Plzeň 2004, s. 191-206.

6 Srov. např. OTTO ULBRICHT, *Neue Kulturgeschichte, Historische Anthropologie*, in: Das Fischer Lexikon Geschichte, hrsg. von Richard van Dülmen, Frankfurt am Main 2003, s. 58n. Situaci historické antropologie v Německu Ulbricht charakterizuje třemi klíčovými směry, s. 76-77.

odmítnuta, a to samotnými sociology, rozmach sociologie, komparativní etnografie mimoevropských národů a ponejprv snad především metodologie vědy diltheyovského ražení však vedl i v historiografii k požadavku analytické precizace badatelských východisek a k přesnějšímu zavádění klíčových pojmů, jak se to projevilo v díle M. Webera. Ve francouzském jazykovém prostředí historii počínajícího 20. století obdobným způsobem kritizovali a zároveň doplňovali durkheimovští sociologové, především F. Simiand, nemenší vliv však měla i sociální filozofie archaických mimoevropských (v dobové terminologii primitivních) kultur L. Lévy-Bruhla. A tak zatímco německá historicko-sociologická škola šla, po odmítnutí Lamprechtova schematismu, především cestou pojmoslovné analýzy a rozboru výchozích pozic badatelského *das Verstehen*, cestou jež neměla daleko k rodící se fenomenologické hermeneutice, frankofonní badatelé naproti tomu upřednostňovali procesualnost historického vývoje a imanenci funkčních sociálních struktur. Právě tyto podněty zakotvily i v české meziválečné historické sociologii, jakkoli ještě nebyly využity, neboť „dosud nám [vědecké komunitě; kritika vůči historikům] unikal skoro úplně veliký svět hodnot, jimiž kdy člověk žil a jež naplňovaly jeho život. [...] Vedle přesného historického zjišťování fakt bude třeba i sociologické interpretace minulosti. [...] Politické dějiny budou i samým vývojem historie stále méně dějinami válek a dynastií, aby lépe zachytily vzájemné vztahy a vlivy všech stránek sociálního života společnosti.“⁷ Naopak čeští historici měli, ostatně už jazykově, podstatně blíže k německým historicko-sociologickým výkladům. Často (chybně) citovali Webera,⁸ avšak rozhodně nelze podceňovat jejich recepci díla E. Troeltsche, Weberova žáka a přítele, jakkoli jeho dílo po metodické stránce představovalo spíše krok zpět.⁹ Česká historiografie, stejně jako světová, tedy na tyto sociologizující posuny zprvu valně neodpovídala, s výjimkou americké *new history*,¹⁰ což však neznamenalo, že by jejich znepokojující naléhavost zcela vytěsňovala. Jejich „propuknutí“ ale bylo spojeno

až se založením časopisu *Annales* a s konstitucí této ve 20. století patrně nejznámější historické školy.¹¹

Toto dosti volné uskupení historiků usilovalo především o začlenění svého oboru do širší kategorie *sciences de l'homme*, jinak řečeno o aplikaci napřed kvantitativních (F. Braudel) a poté i kvalitativních sociologických metod (J. Le Goff). Klíčovým pojmem se staly, nikoli ještě u M. Blocha a L. Febvra¹² a i později pod různými označeními a s rozdílným obsahem, dějiny „mentalit“ (R. Mandrou, G. Duby), tedy nevědomých myšlenkových struktur určujících chování individua a překračujících je ve smyslu interpersonality a relativní temporální stálosti. „Mentalit“, stejně jako socioekonomické chování, jež bylo jejich důsledkem, byly snahou o pochopení minulosti na globálním a makroskopickém základě, který sice odhlížel od tradičního zájmového pole historiografie (od politických a dalších formálně-institucionálních dějin), avšak právě a pouze za cenu radikálního přiblížení se sociologické konstrukci minulého. Historici mentalit se tak oklikou vrátili k sociologickým teoriím o rozdílech mezi (tradiční/předmoderní/předindustriální) *Gemeinschaft* a (moderní/industriální) *Gesellschaft*, které se uplatnily především v diskusích o povaze a časovém vymezení raného novověku, a v poněkud menší míře i k rozdílu jednotlivých světových „civilizací“, jinak řečeno k připuštění dějin mimoevropských národů do zorného pole historie při signifikantní relativizaci západní víry v pokrok a vědomí „údelu bílého muže“. Toto sblížení historiografie se sociologickými a sociálně antropologickými metodami, v anglofonním světě představované především dílem Ch. Tillyho,¹³ bylo dále podpořeno soudobým vývojem těchto disciplín. Především ve Francii v nich totiž po druhé světové válce převážil strukturalismus, ať v podobě Lévi-Straussově či Foucaultově, a s ním spojené terminologické a metodické diskuse.

Označení „historická antropologie“ vstoupilo v život¹⁴ zejména v souvislosti s novými interpretacemi historického materiálu, akcentujícími jeho „sociologické“, a tedy holistické a konstruktivistické čtení. Došlo k tomu v 70. a na počátku 80.

7 OTAKAR MACHOTKA, ZDENĚK ULLRICH, *Sociologie v moderním životě. Směry; organizace, úkoly*, Praha 1928, s. 63.

8 Na známém metodickém sporu mezi Josefem Pekařem a Janem Slavíkem tuto skutečnost analyzoval JAN HORSKÝ, *Kulturní a sociální skutečnost v dějepisném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepiscetví doby Gollovy školy*, Ústí nad Labem 1999, s. 20-36, 191-200. Zájem o weberovskou metodologii výrazně ovlivnil celé poslední období „sporu o smysl českých dějin“. K tomu srov. MILOŠ HÁVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*, Praha 1995, s. 33-38.

9 Rozsáhlý rozbor Troeltschova díla přinesl jako první JULIUS GLÜCKLICH, *Nové názory o vývoji křesťanských církví a skupin*, ČČH 20/1914, s. 188-199, 297-329, 379-396. K této otázce podrobněji ZDENĚK R. NEŠPOR, *Pojmy „církev“ a „sekte“ v českém předmarxistickém dějepiscetví*, in: *Kulturní a sociální skutečnost v dějepisném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepiscetví doby Gollovy školy*, (ed.) Jan Horský, Ústí nad Labem 1999, s. 228-232.

10 GEORG G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivit k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 45-46.

11 Bylo by nadbytečné se na tomto místě podrobněji rozepisovat o východiscích a metodách školy *Annales* či o jejím vnitřním vývoji. Z české literatury srov. PETER BURKE, *Francouzská revoluce v dějepiscetví. Škola Annales (1929-1989)*, Praha 2004; JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepiscetví*, Praha 1992, s. 191-194; JAROSLAV MAREK, FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Škola Annales v zrcadle českého dějepiscetví*, ČČH 97/1999, s. 1-18.

12 Bloch ve své *Feudální společnosti* hovořil pouze o „mentální atmosféře“ či o „náboženské mentalitě“ a obecně dával přednost pojmu „senzitivita“, zatímco Febvre preferoval před substantivem „mentalita“ adjektivní tvary „mentální vybava“, „mentální návyky“, „mentální potřeby“ a především *l'utilage mental*.

13 CHARLES TILLY, *The Vendee*, Cambridge (Mass.) 1964. Tilly se později věnoval již jen sociologii, byť s výraznou historizující tendencí – srov. například CHARLES TILLY, CHRIS TILLY, *Work Under Capitalism*, Boulder-Oxford 1998. Dále srov. CHARLES TILLY, *Neuere angloamerikanische Sozialgeschichte*, in: *Kompas der Geschichtswissenschaft*, hrsg. von Joachim Eibach, Günter Lottes, Göttingen 2002, s. 41, 48-52.

let v souvislosti s uvědoměním si metodické blízkosti zmiňovaného Ch. Tillyho a E. P. Thompsona¹⁵ standardním interpretačním postupům tehdejší (symbolické a interpretativní) sociální antropologie, jež zároveň v řadě případů začala aspirovat na výklady minulosti mimoevropských etnik.¹⁶ Tím jako by byl naplněn sen historiků Annales (J. Le Goff) a shodně třeba i Foucaultův o jednotné „vědě o člověku“, neboť jedinou podstatnější distinkcí mezi historiografií a sociální antropologií zůstal předmět jejich studia (evropská, resp. mimoevropská minulost), zatímco jeho metoda shodně vycházela z postulovaných kolektivních mentalit či diskurzů. Nešlo však jen o analýzu (objektivních) sociálních struktur a kategorií, nýbrž také – a právě v tom spočíval přechod od „pouhé“ historické sociologie k historické antropologii – o jejich subjektivní zakoušení. M. Sahlins, ustavující „strukturální historickou antropologii“ tohoto typu, pracoval s dialektickou souhrou mezi strukturou, událostí a jejich zakoušením, ať již v případě dlouhodobé historie (braudelovských) sociálních struktur či krátkodobé historie politického uspořádání. Zdůraznil přitom, že nejde jen o poznání kulturní determinance jednotlivých událostí, nýbrž zároveň o pohyb opačný. O to, jak je kultura prostřednictvím jednotlivých událostí reorganizována a jak se reprodukce kultury zároveň stává její transformací. Vzhledem k blízkosti tohoto přístupu giddensovské či bourdieuvské sociologii,¹⁷ stejně jako k Sahlinsovu explicitnímu obdivu k Braudelovi a shodně i Lévi-Strausovi, je však sporné, zda šlo o skutečnou antropologizaci historie, nebo spíše o pozdní projev její sociologizace jen s jiným jménem. Historiografie 80. a 90. let si totiž z antropologie nepřestala vypůjčovat teoretické a metodické přístupy, avšak volila k tomu jiné paradigmatické autory (stále zřetelněji C. Geertz),¹⁸ a především tak činila se zcela odlišnými úmysly.

Nezávisle na uvedené konstituci historické antropologie totiž mezi částí historiků v 70. a především v 80. letech 20. století sílilo přesvědčení o nedostatečnosti

a přímo schematičnosti dosavadního moderního mentalistického dějepisu. Všichni sice uznávali jeho významný přínos pro pochopení dějin každodennosti a místa neprivilegovaných jedinců v dějinách, jež postavil hráz tradičním výkladům minulosti v podobě politických a formálně-institučních dějin, zároveň však jednotlivé aktéry spoutával do přediva pevně daných a neproměnných mentálních a behaviorálních struktur. Kritika dějin mentalit přitom zprvu vycházela především z pera italských mikrohistoriků. Již F. Venturi si totiž uvědomil, že výklad „mentalit“ vlastně ztrácí zřetel k časové dynamice, aniž dokáže vysvětlit nejrůznější sociální neporozumění, a především aniž vede k vlastní esenci historického studia, k analýze sociálně nekonzistentního, výjimečného a netypického individuálního jednání.¹⁹ Podobně C. Ginzburg ve své paradigmatické předmluvě k o málo pozdějšímu *Sýru a červům*, třebaže v této knize postuloval dosti sporné trvání dumézilovského indoevropského základu ještě v rané novověké lidové kultuře, vytkl dějinám mentalit tři základní metodické omyly. Svým zájmem o nevědomé dle jeho soudu jednak redukovaly historickou roli racionality, vědomých volních rozhodnutí a v dějinách explikovaných idejí, jednak postulací všeobecné dobové „mentality“ přehlížely sociální/třídní rozdělení společnosti, a konečně vinou své závislosti na kvantitativním sběru a analýze dat přehlížely historickou individualitu.²⁰

S obdobnou kritikou teoretických a metodických přístupů školy Annales, vedenou pod heslem kulturních dějin (R. Chartier),²¹ vystoupili o málo později i jejich francouzští následovníci, jejichž dílo však na tomto místě nebudu sledovat, a angloameričtí a především němečtí badatelé, hlásící se k „historické antropologii“. Šlo/jde však o historickou antropologii zcela jiného typu, než k jakému se hlásilo výše diskutované pojetí, třebaže i tito autoři považovali E. P. Thompsona za svého předchůdce a sociální antropologii za svou *Leitwissenschaft*.²² Jeho hlavním úkolem se stala „záchrana individuality“, akcentace subjektivního výběru a vždy individuálně odlišné interpretace různých, paralelně existujících symbolických významů, „paměti“ a potažmo i symbolických univerz. Jinak řečeno, odhalování pluralitní

14 Na tomto místě ponechávám stranou nevířité konceptualizace historické antropologie z pera E. Rothackera a T. Nipperdeye, stejně jako historickou antropologii v podobě vnějškově deskriptivního studia sociálních mikrostruktur (J. Martin, M. Mitterauer). K tomu srov. MICHAEL MITTERAUER, *Vom Patriarchat zur Partnerschaft*, München 1991; TÝŽ, *Familie und Arbeitsteilung*, Wien 1992; JOCHEN MARTIN, *Spätantike und Völkerwanderung*, München 1995.

15 Především EDWARD P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, London 1963.

16 ERNST GELLNER, *Muslim Society*, Cambridge 1995; MARSHALL SAHLINS, *Historical Metaphors and Mythical Realities. Structure in the Early History of the Sandwich Islands Kingdom*, Ann Arbor 1981.

17 IVO T. BUDIL, *Perspektivy historické antropologie a sociologie*, Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace 6/2001, s. 20.

18 Především šlo o jeho nejslavnější metodický sborník *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2002. Typickým příkladem, stojícím na pomezí historiografie a historické antropologie tohoto typu, jsou práce MARY DOUGLAS, *Purity and Danger. An Analysis of Concept of Pollution and Taboo*, New York 1966; TÁŽ (ed.), *Witchcraft Confessions & Accusations*, London New York 1970; TÁŽ, *Religion and America. Spiritual Life in a Secular Age*, Boston 1983.

19 FRANCO VENTURI, *Utopia e riforma nell'Illuminismo*, Torino 1970.

20 CARLO GINZBURG, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000, s. 11–22. Obdobnou, neméně známou kritiku mentalistického dějepiscetví přinesl historik řecké filozofie a vědy GEOFFREY LLOYD, *Demystifying Mentalities*, Cambridge 1990.

21 Srov. například ROGER CHARTIER, *New Cultural History*, in: *Kompas der Geschichtswissenschaft*, s. 193–206; O. ULBRICHT, *Neue Kulturgeschichte, Historische Anthropologie*, s. 74–76.

22 RICHARD VAN DÜLMEN, *Gesellschaft des Frühen Neuzeit. Kulturvelles Handeln und der sozialer Prozess*, Wien-Köln-Weimar 1993, s. 272; TÝŽ, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, s. 41; E. P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, s. 12. Ve francouzském dějepiscetví představuje do jisté míry podobný posun A. Burguère – k tomu srov. JAN HORSKÝ, *Dějzpytec a pojmosloví*, in: *Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějzpytcetví doby Gollovy školy*, s. 10.

existence odlišných jedinců v *ipso facto* heterogenních dějinách, k jejímuž metodickému zaštitění posloužila především Geertzova symbolická antropologie a jejím prostřednictvím i kognitivní perspektiva M. Webera.²³ Jednou z cest k tomuto dobovému prožívání se ukázala být analýza výskytu a sociální funkce užívaných pojmů ve vztahu k symbolickým univerzům,²⁴ nahrazující „sociologickou“ perspektivu jevů označovaných „antropologickou“ analýzou jevů označujících (pokud použijí terminologii A. Burguièrea), tedy dobově zakoušených a prožívaných. V návaznosti na Geertze se však H. Medick, R. Darnton a někteří další historici odvážili jít ještě dál, a to prostřednictvím tzv. zhuštěného popisu, aplikovaného především na mezní sociální situace: ritualizované násilí, *rites de passage*, masopustní festivity apod.²⁵ To jim umožnilo, oproti starší tradici historické antropologie, dvojí. Jednak přiblížení dialektiky vztahu individua a jej obklopujících sociálních entit, včetně vzájemných vztahů „vysoké“ a lidové kultury, a zároveň nahlížení možného sociálního významu symbolických reprezentací, který nemusel být zřejmý jejich aktérům, avšak s intencí, aby s tím do studované kultury nebyla vnášena badatelova (sociokulturní) měřítka a jeho hodnoty.

Nejnovější práce z historické antropologie v tomto smyslu zřetelně tihnou k mikrohistorické tradici,²⁶ i když se snaží korigovat některé její problematické rysy. V případě aplikace zhuštěného popisu jde o přijetí známé kritiky Jürgena Kocky, který se však za historického antropologa nepovažuje, jež se do značné míry opírá o weberovskou epistemologii,²⁷ zatímco obecně se ukazuje, že mikrohistorické studie jsou zajímavé především jako komplementární doplněk ve vztahu k doposud studovaným (makro)strukturám a (makro)procesům. Jak přitom poznamenává Richard van Dülmen, musí však jít o zkoumání „detailů v celku“, nikoli „detailů celku“, neboť jen tak se historická antropologie může vyhnout

23 Na tomto místě dlužno podotknout dvojí. Třežbaže Weberův odkaz patrně podpořil recentní sociální recepci historické antropologie v jazykově německých zemích, především mezi sociálními vědci, historici tohoto směru se na Webera neodvolávají přímo, nýbrž s jeho koncepty pracují pouze přeneseně v Geertzově interpretaci. Zároveň však platí, že Geertzovo čtení Webera je dosti problematické a v řadě ohledů přímo nesprávné. To se týká především klíčové koncepce rekonstrukce (Weber by řekl konstrukce) subjektivního smyslu jednání, již Geertz řešil prostřednictvím antropologického holismu. K tomu srov. ZDENĚK R. NEŠPOR, *Problém subjektivního smyslu jednání v díle Maxe Webera*, Clifford Geertze a Rudolfa Bultmanna, Sociologický časopis 38/2002, s. 557–558, 561.

24 R. VAN DÜLMEN, *Gesellschaft des Frühen Neuzeit. Kulturelles Handeln und der sozialer Prozess*, s. 105.

25 Např. ROBERT DARNTON, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, New York 1984; NATHALIE ZEMON DAVIS, *Society and Culture in Early Modern France. Eight Essays*, Stanford 1975.

26 SUSANNA BURGHARTZ, *Historische Anthropologie/Mikrogeschichte*, in: Kompass der Geschichtswissenschaft, s. 218.

27 Těto problematice jsme se s kolegou J. Horským věnovali v již citované studii *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, s. 61–81.

svůdnému volání antropologického holismu,²⁸ jenž by jí navrátil k prvnímu „stadiu“ či typu vývoje tohoto pojmu, resp. oboru. Jinak řečeno, „mikro- a makrohistorické perspektivy se (...) musí navzájem sblížovat, protože mikrodějiny bez makroskopického pohledu ztrácejí na poznávací schopnosti, a opačně makrohistorie se vzdaluje realitě a zužuje spektrum relevantních poznatků, nevezme-li na vědomí výsledky mikrodějinných bádání“.²⁹

Historická antropologie v perspektivě společenských věd

Přes zjevný počáteční historismus společenských věd – či spíše právě pro něj – vedla scientistní partikularizace první poloviny 20. století k jejich zřetelnému negativnímu vymezení vůči historiografii. Vlivné antropologické školy, Lévi-Straussův strukturalismus ve Francii, Malinowského a Radcliffe-Brownův funkcionalismus ve Velké Británii a konfiguracionismus R. Benedictové a M. Oplera ve Spojených státech, pracovaly s paradigmatem „permanentní etnografické přítomnosti“. Obdobně tehdejší religionistika zůstala omezena na „srovnávací vědu náboženskou“, zatímco sociologie preferovala studium aktuálních sociálních jevů prostřednictvím „abstraktního empiricismu“ (termín Ch. Wrighta Millse). Shromážděný pramenný materiál, zejména – nikoli však výlučně – v případě „vyspělých civilizací“, však postupně vedl k rozpoznání neadekvátnosti takového přístupu. Vezmeme-li za příklad vývoj sociální antropologie, k jejímu novému zájmu o historický vývoj vedlo seznámení s doposud odmítanými (a po metodické stránce trvale odmítanými) badatelskými výsledky německé *Volkskunde* stejně jako s rozvojem orientálních studií, zároveň však i „uznání historicity“ sociokulturních institucí archaických společností (E. E. Evans-Pritchard). Obdobně C. Wright Mills v sociologii kritizoval její dosavadní praxi, zohledňující historická *prolegomena* toliko jako implicitní zaštitění předkládaných interpretací, nutně vedoucí ke „znásilňování“ historického materiálu. V případě lazarsfeldovského empiricismu podle Millse šlo o způsob „spíše rituální než věcný. Mám na mysli různou ‚vatu‘ známou jako ‚nástin historického pozadí‘, již jsou často v předmluvách opatřeny studie o soudobé společnosti (...) často zkoumáme historii, abychom se jí zbavili.“ Naproti tomu „velké teorie“ parsonsovského rážení „historické výklady“ (...) často mění v konzervativní ideologii: instituce se velmi dlouho vyvíjely, a proto s nimi nesmíme zacházet nijak ukvapeně“.³⁰ V 50. a především 60. letech 20. století tak v rámci společenských věd sílilo přesvědčení, že „problémy

28 R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, s. 45.

29 R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, s. 82. K tomu srov. S. BURGHARTZ, *Historische Anthropologie/Mikrogeschichte*, s. 216–217.

30 CHARLES WRIGHT MILLS, *Sociologická imaginace*, Praha 2002, s. 167.

naší doby (...) nelze správně formulovat bez trvalého uplatňování názoru, že osou výzkumů o společnosti je historie, a bez uznání nutnosti dále rozvíjet psychologii člověka, jež je sociologicky podložena a historicky relevantní".³¹ Na tyto podněty navázala především vlivná anglosaská škola historické sociologie (S. N. Eisenstadt, B. Moore, K. Polanyi a I. Wallerstein)³² a značného ohlasu dosáhly i v německé oblasti (T. S. Luckmann, N. Luhmann). Proto nijak nepřekvapí, že tito badatelé uvítali „sociologizaci“ a „antropologizaci“ historie, která se tak do značné míry přiblížila jejich vlastnímu pojetí. Zároveň je však třeba zvážit, co od těchto proměn očekávali a jakým způsobem je recipovali?

Příznačným se totiž stalo stanovisko britského antropologa E. E. Evans-Pritcharda, že historické bádání musí „volit mezi sociální antropologií a nebytím“.³³ Historiografie se v této optice měla vzdát svého individualistického a institucionálního zaměření, měla rezignovat na tradiční událostní dějiny ve prospěch procesuálního studia, opírajícího se (nejlépe) o kvantifikovatelná fakta v podobě, jakou představovala škola Annales. Do centra její pozornosti se měla dostat lidová kultura a jí představované a produkováné sociokulturní struktury v období evropského raného novověku a mimoevropské koloniální éry: na prvním místě národní hnutí, postupná sekularizace, ale i mikrostruktury typu rodinných společenství, *peer-groups* atd. Aby dějepisectví bylo „uznáno“ za společenskou vědu, jak si uvědomovali sami historici a jak jim připomínali i jejich kolegové z jiných oborů, muselo rozšířit své zorné pole prostřednictvím aplikace společensko-vědních metodických přístupů, umožňujících nový typ „čtení“ pramenného materiálu. Typickým příkladem tohoto vývoje může přitom být vznik historické demografie či úvahy o konstituci historické psychologie z pera Alphonse Dupronta.³⁴ Tato „historie hodnot, mentalit, forem, symbolů a mýtů“ měla poskytovat komparační materiál badatelům recentních disciplín (psychologii, sociologii, sociální antropologii, politologii, ekonomii atd.), s nimiž ji měla spojovat metodická shoda a zájem o sociálně sdílené nadindividuální duchovní entity typu symbolických univerz či mentalit. V tomto pojetí však, na rozdíl od většiny badatelů školy Annales, mentality znamenaly nejen (subjektivě) nevědomé mentální a behaviorální vzorce, nýbrž i explicitní sociálně sdílené ideje, jinak řečeno obecnou „duchovní výbavu“ jedince jako „obyvatele“ určité epochy nebo kulturního okruhu. Historiografie, chtěla-li zachovat vlastní existenci, měla se v této optice „sociologizovat“ nejen prostřednictvím metodické konvergence, ale také důslednou

teoretickou aplikací badatelského holismu, rozumění (minulé) sociální reality prostřednictvím výkladu vzájemně distinktivních, avšak vnitřně koherentních epoch, tedy mentalit jejich „obyvatel“. Právě tento typ „sociologizované historie“, ať již ve zdánlivě „nemetodologické“ kvantitativní podobě nebo ve formě kvalitativní, potom sociální vědci označili za historickou antropologii – do značné míry ve shodě se svrchu naznačeným prvním typem historické antropologie, jak byl vymezen samotnými dějepisci.

V této souvislosti je vskutku zbytečné diskutovat o tom, jsou-li některé studie A. J. Gureviče „ještě“ historickou antropologií nebo „již“ antropologií sociokulturní, nebo kam – z druhé strany – řadit antropologii práva L. Pospíšila. Tato nadbytečnost však zákonitě mizí, vezmeme-li do úvahy další směřování/druhý typ historické antropologie na půdě dějzpytného bádání. Historická antropologie, ke které měli/mají blízko sociální vědci, je totiž nezbytně vymezena svým holistickým pojetím kultury jako sociálně sdíleného a předávaného, především veřejného a explicitního souboru nadindividuálních symbolických reprezentací, které lze z badatelské perspektivy uchopit jako integrovaný a v zásadě jednotný systém. Nehledě přitom na výzkumné cesty k tomuto materiálu, jež se mohou lišit v mezích od archivní pramenné heuristiky až po terénní zúčastněné pozorování, metoda jeho interpretace a především obsah zůstává v zásadě týž. V centru pozornosti stojí analýza užívání jazykových a řečových forem, sociálně sdílené představy a rituály, nejruznější formy mytologie, včetně „nacionální mytologie“ v podobě romantických koncepcí evropské historiografie 19. věku, a symbolických univerz. To samozřejmě umožňuje porozumění kulturně a sociálně zakotvenému jednání, které nezanechalo konkrétní stopy v pramenném materiálu, a dokonce i porozumění těm dějinným (makro)procesům, které zůstaly skryté před samotnými aktéry. Avšak tím, že je individuum redukováno na pozici „předvaděče (sociálních) rolí“, vymezených kolektivní mentalitou, tím zároveň mizí vědomí jeho jedinečnosti a do značné míry i možnost konceptualizace dynamiky sociální změny, neboť trvaly-li by (socializované) instituce, jak by mohlo docházet k racionalizovaným pokusům o jejich někdy až revoluční změnu?

Společenské vědy ve druhé polovině 20. století alespoň částečně (znovu)přijaly historickou perspektivu, nejnověji snad v případě ekonomie a její „sociologické“ kritiky mainstreamového neoklasicismu,³⁵ avšak v podobě, která právě tehdy přestala vyjadřovat aktuální stav vývoje historiografie. Historická antropologie, jak ji rozumějí a z níž čerpají sociální vědci, byla totiž převrstvena historickou antropologií v podobě mikrohistorické, do značné míry protikladné. Tento posun ukáza-

31 CH. W. MILLS, *Sociologická imaginace*, s. 155.

32 *Kompas der Geschichtswissenschaft*, s. 15-16, 75-76.

33 Text cituje I. T. BUDIL, *Perspektivy historické antropologie a sociologie*, s. 13.

34 ÉMILE POULAT, *Histoire, dogme et critique dans la crise moderniste. Suivi de la réflexion d'Alphonse Dupront* Paris 1996.

35 Např. JIŘÍ VEČERNÍK, *Výzkum společenské transformace a česká sociologie*, Sociologický časopis 38/2002, s. 69. Z historických pozic srov. JOACHIM EIBACH, *Sozialgeschichte*, in: *Kompas der Geschichtswissenschaft*, s. 15.

la např. H. R. Dinnerová na příkladu dnes velmi populárních migračních studií,³⁶ důsledně rozlišující mezi individualistickou perspektivou historiografie, všímající si historické individuality a její *ipso facto* neúplné a nedostatečné socializace (třebaže k jejímu zkoumání a porozumění mohou vést i v tradiční historiografii „non-konformní“ metody sběru dat, na prvním místě *oral history*), a mezi perspektivou společenských věd, jež jsou také právy studia minulosti, avšak jejichž interpretace historického materiálu primárně vychází z konstruktivistického a mentalistického přístupu. Tím se oba typy historické antropologie spojují k práci na společné „viniči“, aniž však dochází k metodickému a teoretickému prolnutí fundamentálně odlišných perspektiv, což je jistě přínosné. Dlužno se však ptát, nakolik si jsou této zásadní odlišnosti vědomi samotní badatelé, nevěnující se primárně epistemologické reflexi vlastního přístupu, ale především jeho praktické aplikaci? V tomto bodě se omezím výhradně na české prostředí 90. let 20. století, především na oblast historiografie a etnologie, v nichž se úvahy o přijetí a aplikaci historicko-antropologických metod – ať již toto označení znamenalo/á cokoli – uplatnily nejzřetelněji.

Historická antropologie a čeští dějepisci a etnologové

Termín historická antropologie začal do českého akademického prostředí pronikat od počátku 90. let 20. století v podstatě dvojí cestou. Jednak prostřednictvím neformálních kontaktů některých sociálních a kulturních historiků s německými badateli, především R. van Dülmenem či M. Mitteraurem, kteří měli blízko k novějšímu, „mikrohistorickému“ pojetí tohoto přístupu. V návaznosti na tyto badatele kupříkladu J. Horský vymezil historickou antropologii jako soubor různých vědeckých přístupů k historickému materiálu, primárně akcentujících analýzu „emické“ perspektivy („z úhlu pohledu aktéra“)³⁷ a projevujících se především při studiu určitých raně novověkých témat typu lidové zbožnosti, prožívání demografických jevů, zakoušení sociální autority či genderových charakteristik.³⁸ Vedle toho se však uplatnilo i pojetí starší, nemalou měrou protikladné. Především z pozic české etnografie a folkloristiky, snažící se o oborovou transformaci směrem ke kulturní/sociální antropologii, se totiž objevily snahy navazovat na západní pojetí historické antropologie „prvního typu“, kodifikované M. Sahlinssem v návaznosti na E. P. Thompsona,³⁹ a snad již dříve I. Meyersonem. Historická

36 HESIA R. DINNER, *History and the Study of Immigration*, in: *Migration Theory. Talking across Disciplines*, (edd.) Caroline B. Brettel, James F. Hollifield, New York-London 2000, s. 27-43.

37 Rozlišení „emické“ a „etické“ perspektivy v sociální antropologii zavedl v 60. letech 20. století K. L. Pike.

38 JAN HORSKÝ, *Antropologie historická*, in: *Velký sociologický slovník*, Praha 1996, s. 93.

39 I. T. BUDIL, *Perspektivy historické antropologie a sociologie*, s. 15-18.

antropologie v tomto smyslu znamenala především výzkumnou a vykladovou orientaci na nadindividuální makrostruktury, jejichž prostřednictvím má být analyzován místně (předmět zájmu etnologie) a/či časově (předmět zájmu historie) odlišný „materiál“, lidské myšlení, citění a jednání. Antropologie se v tomto pojetí, zaštitěném nakonec J. Wolfem, stala jakousi sociální pansofií.⁴⁰

Nejde přitom o české specifikum, neboť historickou antropologii jako propojení historiografie, antropologie (etnologie) a sociologie například ve francouzském prostředí propaguje J. Le Goff.⁴¹ V českém prostředí však tato dvojí recepce historické antropologie, spojená se zásadní neznalostí kontextuálních a diskurzivních charakteristik obou (či ještě většího množství) těchto přístupů, svrchu alespoň letmo načrtnutých, vyústila v poněkud paradoxní situaci, kdy tohoto termínu paralelně užívají zastánci obou teoretických a metodických přístupů, aniž by si byli vědomi vzájemné různosti. Tato široká badatelská shoda, činěná ve jménu „antropologizace“ české historiografie a etnografie, je sice pěkná, avšak naneštěstí sotva skutečně přínosná. Považují-li totiž někteří autoři francouzské „dějiny mentalit“ a zejména jednotlivé představitele školy Annales za historické antropology ve smyslu van Dülmenově či obecně „mikrohistorickém“, sotva to povede k podstatnějšímu porozumění oběma přístupům, a tím méně k recepci novějších syntetizujících snah, představovaných kupříkladu Chartierovými kulturními dějinami. Proč k tomu došlo a dochází?

Začnu-li v případě české etnografie a folkloristiky, platilo před čtyřmi desetiletími stejně jako před jedním, že „celá naše etnografie – místo zobecnění a teoretického vymezení hranic zájmů vypočítává jednotlivé jevy či vztahy, o něž se národopisci budou či nebudou zajímat. Je to metoda, mohli bychom říci, intuitivní.“⁴² Neschopnost přesného vymezení oborových hranic, stejně jako jeho teoretické a metodické stránky, byla zřejmě důsledkem úvah o jeho institucionálním zrušení v 60. letech 20. století, které do jisté míry kopírovaly celosvětový vývoj. Hlavní koryfej české etnografie normalizačního období A. Robek se pak snažil o odvrácení tohoto nebezpečí bezvýhradným přejímáním teoretických koncepcí od stagnující sovětské národopisné školy (teorie etnických procesů) a především naprostou servilitou vůči vládnoucí ideologii.⁴³ Podstata věci se však příliš nezměnila; hlavní badatelskou metodou českých národopisců zůstala pozitivistická, „sběratelská“ deskripce konce 19. století, usoustavněná kdysi Č. Zíbrtem,⁴⁴ již se dostalo

40 JOSEF WOLF, *Člověk a jeho svět*. Praha 1993; TÝŽ, *Integrovaná antropologie na prahu 21. století*, Praha 2002.

41 S. BURGHARTZ, *Historische Anthropologie/Mikrogeschichte*, s. 206.

42 LADISLAV HOLÝ, MILAN STUČLÍK, *Co je a co není etnografie. Příspěvek k diskusi o vztahu etnografie a sociologie*, *Český lid* 51/1964, s. 228.

43 HELENA NOSKOVÁ, *Česká společnost, jinnonárodnostní obyvatelstvo a reemigranti*, Slezský sborník 95/1997, s. 179-185.

toliko marxistického hávu. S tím nijak nekolidovalo vymezení národopisu (později etnografie a folkloristiky) jako historické disciplíny. Právě naopak. Platilo, že čím rozsáhlejší kumulace a deskripce muzejních exponátů byla provedena, tím hlubšího poznání bylo podle tohoto rigidního schématu dosaženo.

Jako jistá cesta z této nehybnosti se přitom již v 80. letech začala ukazovat právě akcentace historické dimenze, tzv. etnohistorie, ať již v podobě studia evropského materiálu (S. Brouček, I. Dubovický), nebo se zaměřením na minulost mimo-evropských etnik a jejich koloniální a postkoloniální vývoj (V. Hubinger, J. Kander, O. Kašpar, F. Vrhel). Přestože úspěchy těchto etnohistoriků byly spíše proměnlivé a řadu tradičních antropologických témat opanovaly jiné vědní disciplíny,⁴⁵ ustavilo se přesvědčení, že ústřední národopisnou „teorii“ je její historická orientace, snaha o genetické vysvětlení studovaných jevů. Když pak „čas trhnul oponou“ a počátek 90. let znamenal definitivní konec Robkovy éry, nastalo spontánní přeznačování etnografie na „antropologii“, jež z této „etnohistorické“ dimenze adoptovalo její „historickou“ složku. K tomu budiž poznamenáno, že k žádné výraznější teoretické a metodické proměně českého národopisu nedošlo, takže jeho označování za sociální/kulturní antropologii není ničím jiným než prázdnou floskulí.⁴⁶ Přijetí „sociologizujícího“, mentalistického a holistického pojetí antropologie přitom vcelku odpovídá západoevropské a americké tradici této disciplíny.⁴⁷ Méně jí již odpovídá skutečnost, že zatímco – především na německých a skandinávských univerzitách, kde je pro tradicionalistické pojetí národopisu dostatek pramenného materiálu – existují teoretičtější a „mimoeropštější“ zaměřené katedry antropologie vedle „sběratelských“ a „evropštější“ zaměřených kateder etnografie, v českém prostředí je na těch samých pracovištích a namnoze týmiž badateli v současnosti pěstována jakási hybridní symbióza obojího. Pracuje se v intencích zavedených metod a přístupů, jež jsou dnes označovány za „antropologické“, případně – je-li předmětem studia evropský prostor raného novověku – „historicko-antropologické“. Neméně nezdravý je přetrvávající zvyk považovat dějiny oboru za jeho teorii. Ať v případě klasicky pojímaných dějin sociální/kulturní antropologie (V. Soukup) nebo v alternativním filozofickém „hledání antropologie před antropologií“ (I. T. Budil) převažuje nepřilíš hluboká deskripce dosa-

44 ČENĚK ZÍBRT, *Kulturní historie*, Praha 1892. Nejnověji srov. TOMÁŠ RATAJ, *Mezi Zábřem a Geertzem. Úvaha o předmětu kulturních dějin*, Kuděj 2005, č. 1-2, s. 142-158.

45 Typickým příkladem je studium evropských národních hnutí 19. století, realizované M. Hrochem. Z jeho prací srov. *Obrození malých evropských národů I. Národy severní a východní Evropy*, Praha 1971; *Evropská národní hnutí v 19. století*, Praha 1986; *V národním zájmu*, Praha 1996; *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999.

46 K tomu podrobněji Z. R. NEŠPOR, M. JAKOUBEK, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Diskusní příspěvek*, s. 57-58. K tomu srov. diskusi na stránkách Českého lidu.

47 Srov. například ZDENĚK SALZMANN, *Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie*, Praha 1997, s. 11.

vadních badatelských přístupů nad jejich vlastní analýzou, neřkuli odpovědnou samostatnou terénní prací. Výsledkem je již zmiňované, zajisté nenáležité směšování historicko-sociologického a historicko-antropologického přístupu, představované u nás především I. T. Budilem. Podle tohoto autora dokonce „Fernand Braudel a důsledněji Marshall Sahlins integrovali strukturalistické podněty do nové podoby historické antropologie“.⁴⁸

Současná česká historiografie přitom vykazuje obdobné nedostatky. Kupříkladu již I. Čornejová, vedle mnoha jiných, si povšimla, že s nástupem marxismu do české vědy nedošlo k nějakému výraznějšímu modernizačnímu posunu badatelských metod, nýbrž spíše k jejich antikvaci.⁴⁹ Mimořádně zajímavý strukturní funkcionalismus F. Kutnara a další moderní badatelské přístupy byly v 50. letech odvrženy ve prospěch klasického historismu konce 19. století, heuristicky odpovědného přístupu (zdánlivě) bez teoretických interpretačních ambicí, jehož „teorii“ z nezbytí představovala adopce marxistické ideologie.⁵⁰ Pro většinu našich historiků druhé poloviny 20. století, kteří nestáli o ideologické znevážení své práce a zároveň se nechtěli kompromitovat přijetím vulgárního marxismu, to znamenalo opuštění teoretických pozic a o to větší zájem o vlastní pramenné bádání. Jen tak totiž bylo možné uniknout vládnoucí ideologii a skutečně se věnovat archivnímu výzkumu. Tato situace však naneštěstí vedla k obavám před jakoukoli teorií, třebaže právě tou reálně-socialistická verze marxismu zajisté nebyla, k pochopení historické práce jako primárně archivní, „sběratelské“ a „objevitelské“. Dodnes proto platí, že někteří naši historici a archiváři považují pramen za „vytěžitelný“ ve smyslu jeho totální interpretace jedním badatelem, jeho objevitelem, aniž berou v potaz nekonečný či alespoň neukončitelný charakter poznání či spíše porozumění v prostředí idiografických věd.⁵¹

Na rozdíl od národopisců však čeští historici ve velké míře reflektovali vlastní (teoretickou a metodickou) nedostatečnost, způsobenou minimalizací kontaktů s vědeckým prostředím vyspělého světa v normalizačním období, a proto uvítali uvolnění těchto bariér s nadšením a se snahou o co nejrychlejší zapojení do aktuálních vědeckých diskusí. „Antropologizace historie“ byla vítána stejně jako další multidisciplinární inovace, avšak naneštěstí začasť bez jejich hlubšího pochopení a bez uvědomění si jejich mezí. Teorie historické práce tudíž doposud zůstává onou příslovečnou Popelkou. Jen tak lze totiž rozumět nejrůznějším „novým pochopením“ třeba Z. Wintra jako „předchůdce nové historie“ či „českého Jana

48 I. T. BUDIL, *Perspektivy historické antropologie a sociologie*, s. 20.

49 IVANA ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 2002, s. 240, 245.

50 Na konkrétním pojmoslovném příkladu jsem tuto problematiku sledoval ve studii *Pojmy „církve“ a „sektá“ v českém předmarxistickém dějepísectví*, s. 228.

51 Z. R. NEŠPOR, *Problém subjektivního smyslu*, s. 554-556.

Křtitele školy Annales⁵², nebo interpretaci F. Kutnara jako „Braudelova předchůdce“,⁵³ nemluvě o mnohých dalších obdobných excesech. Právě a (snad) pouze z těchto důvodů, z reálným socialismem způsobené „zástavy teoretického myšlení“ většiny humanitních a společensko-vědních oborů, došlo v českém akademickém prostředí k nezávislé recepci obou typů historické antropologie, nikoli však k jejich náležitému rozlišení a vzájemnému rozhraničení. Na počátku 21. století, patnáct let po převratu roku 1989, je však něco takového vyloženým anachronismem.

Závěry

Překotná recepce západních vědeckých přístupů po roce 1989, v případě historické antropologie někdy spontánní (historiografie), jindy institucionalizovaná (etnografie), i jejich organizačního zařazení (např. grantový systém) vedla k vytvoření hybridního systému vědecké práce. Vedle nepochybně přínosných moderních koncepcí, které však jsou z neznalosti často dezinterpretovány, v tomto systému doposud trvá zásadní odpor vůči teoretické a metodické reflexi vědecké práce, stejně jako množství personálních a institučních vazeb k minulosti, především k normalizačnímu období. V řadě případů lze mluvit přímo o existenci neformálních sociálních sítí, a někdy dokonce i o klientelistických a korupčních vazbách, implicitně prodlužujících neblahé dědictví komunistického režimu a bránících jeho rychlé a účinné dekonstrukci. Praktickým, avšak nanejvýš nepovzbudivým důsledkem této situace se stalo „selhání společenských věd“, o kterém mluví J. Večerník.⁵⁴ Tedy neschopnost rychlé a účinné sebetransformace českého akademického prostředí, na kterém se měli podílet zahraniční odborníci, jež by je vynesla na světové standardy a která by zároveň vedla k jeho větší společenské aktivizaci. Jinak řečeno, která by z různých úhlů pohledu poskytovala alternativní vědecká schémata vůči přijaté strategii socioekonomické transformace a která by zároveň vedla k výchově špičkových mladých vědeckých pracovníků. Právě sociopolitickou aktivitu humanitních a společenských věd totiž mnozí čeští odborníci pochopili špatně, nikoli jako vytváření a prezentaci alternativních transformačních modelů a odpovědnou kritiku těch stávajících z pozic historiografie, sociologie a dalších disciplín, nýbrž jako možnost ustavení „vědeckého ghetta“, fungujícího podle vlastních interních zákonitostí, „z výšin odborné práce“ pohrdajícího sociální majoritou, a přitom implicitně toužícího po sociálním uznání a roli názorových

vůdců. „Nekrizový vývoj“ české vědy po roce 1989⁵⁵ se v tomto smyslu ukázal být historickou pastí, vedoucí nikoli k nápravě, nýbrž k dalšímu trvání a sebestpotvrzování zaběhnutých formálních i neformálních institucionálních vazeb, podvazujících kvalitu a rozvoj našeho vysokého školství i vědeckovýzkumné oblasti jako celku.⁵⁶

Ponecháme-li na tomto místě stranou praktické osobní, institucionální i organizační důsledky tohoto stavu, v případě historiografie a řady společenských věd tento trend výraznou měrou postihl i jejich teoreticko-metodickou sféru. Vedl k tomu, že nové koncepce byly ze západní vědy přijímány namnoze mechanicky, bez hlubšího porozumění a skutečného zaujetí. Tak tomu do značné míry bylo/je i v případě historické antropologie. Na její aplikaci se odvolávají jak někteří progresivní historici, tak etnologové, sociální antropologové a další vědci, aniž však cítí potřebu explikovat, s jakým typem historické antropologie vlastně pracují. To jim sice zdánlivě umožňuje rozsáhlou interdisciplinární spolupráci, multidiskurzivní shodu a snad vzájemnou mocenskou podporu, *ipso facto* to však nemůže vést k náležitému rozvoji vědecké práce.

Pro potreby této úvahy byly vymezeny dva typy historické antropologie, svým užíváním v mezinárodní vědecké obci patrně nejčastější a rozhodně nejvýrazněji přijímané v českém prostředí.

1) Starší typ znamenal v podstatě „sociologizaci“ historiografie, tedy přijímání kvantitativních sociologických metod a (kvalitativních) „mentalit“ jako základních interpretačních rámců historického bádání, k němuž docházelo v návaznosti na historiografii francouzské školy Annales a metodicky příbuzné směry dějepisného bádání. Klíčovým metodickým přístupem tohoto typu byla/je aplikace interpretačního holismu, strukturalismem a strukturálním funkcionalismem formovaný – jakkoli nikoli do důsledku uplatňovaný – důraz na velké dějinné/kulturní celky, epochy, (dlouhé) trvání institucí atd. Přestože přitom jde o přístup v současné historiografii marginalizovaný a někdy i ostrakizovaný, svým přiblížením k sociologii, sociální antropologii a dalším společenským vědám do značné míry oslovuje jejich představitele, kteří právě (a pouze) tento způsob interpretace historického materiálu považují za náležitý a „vědecký“.

2) Novější typ historické antropologie byl rozvinut v částečné reakci na typ první, resp. na jemu předcházející mentalistické a procesuální výklady dějin. Neméně významná však je i vnitřní návaznost mezi oběma typy. Především

52 JIŘÍ HANUŠ, *Pozvání ke studiu církevních dějin*, Brno 1999, s. 42-43.

53 Referát kolegyně Veroniky Vyčichlové na konferenci *František Kutnar a současné agrární dějepisectví* v Praze 30. října 2003.

54 J. VEČERNÍK, *Výzkum společenské transformace a česká sociologie*, s. 65-76.

55 Termín si vypůjčuji z článku MILOSLAV PETRUSEK, *Poučení ze zcela nekrizového vývoje české sociologie let 1989-2001*, Sociologický časopis 38/2002, s. 7-15. Česká historiografie bohužel podobně, či spíše ještě kritičtější reflexe svého popřevratového vývoje, stejně jako situace před rokem 1989, dosud nebyla schopna.

56 Vedle řady studií Petra Matějů srov. MARTIN POTŮČEK, *Putování českou budoucností*, Praha 2003, s. 56.

v německém prostředí totiž byl paradigmatickým autorem všech odborníků usilujících o „antropologizaci“ historie C. Geertz. Avšak zatímco autoři „prvního typu“ z geertzovské symbolické antropologie přebírali především její holistický přístup, sociokulturní rozměr behaviorálních a mentálních vzorců a interpretační možnosti dané pluralitou potenciálních symbolických analýz, autoři „druhého typu“ akcentovali „emické“ rozumění a historickou individualitu v pluralitním světě relativně volných symbolických univerz. Nezbytně je to vedlo spíše k mikrohistorickému přístupu, ke zdůraznění sociální heterogenity, disperze, vzájemných distancí a maladaptací, stejně jako k pokusům o jejich porozumění prostřednictvím průniku k dobovému zakoušení a prožívání. „Individualizací“ a pluralizací dějin se však již geertzovské – a jakékoli jiné – sociální antropologii ve skutečnosti začali (nevědomky) vzdalovat, nezřídka směrem k epistemologii M. Webera. Právě na tomto základě však paradoxně někdy nastává metodická shoda mezi stoupenci historické antropologie (H. Medick, R. van Dülmen) a jejich ostrými kritiky (J. Kocka).

Historická antropologie dosud zůstává spíše „vývěsním štítem“, proklamativní distancí vůči některým dosavadním přístupům k historické práci, jež se tu více, tu méně opírá o aplikaci sociálně antropologických (emická analýza, zhuštěný popis atd.) či sociologických (analýza demografických jevů, genderové problematiky, sociální exkluze atd.) interpretačních schémat. Mezi jejími představiteli (avšak ani mezi kritiky) nepanuje shoda v tom, jak tento (mezi/pod)obor pozitivně vymezit; jedním z důvodů je i fundamentální odlišnost obou zmiňovaných extrémních podob,⁵⁷ přičemž zároveň dochází k jejich prolínání a převrstvování. Tato situace je naneštěstí obzvláště patrná v teoreticky nezralém českém prostředí. Zatímco někteří historici, bojující proti (zdánlivé) nemetodologičnosti dosavadního „archivářského“ dějepisu, kladně recipují historickou antropologii „druhého typu“, etnologové a sociální antropologové – vedeni stejným záměrem – dávají skoro výhradně přednost typu „prvnímu“. Jakkoli přitom představy a cíle obou recipientských typů můžeme považovat za ušlechtilé, jejich splnutí má zřejmě spíše ráz „obrané formace“ v praktickém každodenním vědeckém provozu a ve vzájemném konkurenčním boji jednotlivých badatelských skupin než zralé a teoreticky vyspělé syntézy. V této situaci však zcela jistě nemůže přinášet náležité vědecké výsledky.

57 Z řady důvodů bych raději nehovořil o ideálních typech v intencích Maxe Webera.

A. J. P. TAYLOR A JEHO THE ORIGINS OF THE SECOND WORLD WAR¹

Tomáš Perman

A. J. P. Taylor and his *The Origins of the Second World War*

The article looks at the now already legendary work by the prominent British historian A. J. P. Taylor *The Origins of the Second World War*. At the time of its publication (1961) the book challenged the conventional academic view of Hitler that saw him simply as an embodiment of evil, responsible for the Second World War. By contrast Taylor presented Hitler as an opportunist who exploited disputes between the great European powers and strove for dominance in Europe but did not wish to unleash a world war, instead hoping just to provoke a series of short localised conflicts to achieve his objectives. The second part of the article is devoted to the extensive discussion that followed the publication of Taylor's controversial book.

Druhá světová válka a její příčiny jsou již od 60. let minulého století vděčným tématem historických debat. Až do té doby bylo vše jasné: válku zavinil Hitler, a dokonce ji od počátku plánoval.

Přitažlivost tvrzení o Hitlerově vině byla jistě značná. Rozsudek Norimberského soudního tribunálu o válečných zločinech se opíral o drtivé množství důkazů. Není pochyb o tom, že v letech 1939-1941 Německo zaútočilo na okolní státy, a nikoli naopak. Američané, Britové a Sověti se spojili, aby bojovali proti Hitlerovi. I po válce, kdy se jejich jednota začínala drobit, se shodovali na odsouzení Hitlerových zločinů, a to přesto, že každý z nich měl svůj předválečný „vrubek“. Vidět víc než Hitlerovu vinu znamenalo nastolit nepříjemné otázky, týkající se amerického izolacionismu, britského appeasementu či německo-sovětského paktu o neútočení. Tyto otázky však prozatím zastiňovaly hrůzy nacistických zvěrstev.

1 Je zábavnou shodou okolností, že právě v době, kdy byl tento článek téměř připraven k tisku, vyšla známá Taylorova kniha v českém překladu – JOHN PERCIVALE TAYLOR, *Příčiny druhé světové války*, Praha 2005. Nechtě tedy čtenář promine, že v dalším textu odkazují výlučně na anglický originál.